

Jan Blommaert

Jazyková krajina jako kronika komplexity

KAROLINUM

LINGVISTIKA

Jazyková krajina jako kronika komplexity

Etnografický pohled na superdiverzifikovanou společnost

Jan Blommaert

Z anglického originálu *Etnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*, vydaného v edici Multilingual Matters roku 2013, přeložil Kryštof Herold.

Financováno
Evropskou unií
NextGenerationEU

Národní
plán
obnovy

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2022
Redakce Magdaléna Směsíková
Doslov Marián Sloboda
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© Univerzita Karlova, 2022
© Blommaert (2013)
Translation © Kryštof Herold, 2022
Afterword © Marián Sloboda, 2022

ISBN 978-80-246-4845-3
ISBN 978-80-246-4852-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Památce Jense Normanna Jørgensena

OBSAH

PŘEDMLUVA A PODĚKOVÁNÍ AUTORA	9
PŘEDMLUVA REDAKTORŮ EDICE MULTILINGUAL MATTERS	11
PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ	16
1. ÚVOD: NOVÁ SOCIOLOGICKÁ KRAJINA	19
Superdiverzita	22
Komplexita	23
Znepokojující mobilita	24
Komplexita: Inspirace teorií	26
Komplexní sociolingvistika	27
Kronika komplexity	30
Vítejte v Berchemu	34
2. „HISTORICKÁ TĚLA“ A HISTORICKÝ PROSTOR	38
Problém synchronie	39
Historická těla a historický prostor	42
Přechod pro chodce	47
3. SÉMIOLOGICKÝ A PROSTOROVÝ ZÁBĚR	51
Znaky ve veřejném prostoru	52
Záběr a demarkace	54
Vysokooktanový výzkum jazykové krajiny	60

4. ZNAKY, PRAKTIKY, LIDÉ	61
Kdo tady žije?	63
Typy nápisů	63
Sociolingvistická stratifikace	65
Formy organizace	70
Organizace stará a nová	72
Náhodný výskyt	75
Synchronní obrázek	76
5. ZMĚNY A TRANSFORMACE	78
Transformace turecké komunity	79
Nedokončená transformace	82
Ekumenická nizozemština jako symptom	84
Historický obrázek čtvrti	88
Infrastruktury superdiverzity	91
6. VATIKÁN DIASPORY	95
Šestnáct modliteben	96
Viditelnost a neviditelnost	97
Plně globalizované církve	101
Funkce církví	106
Vatikán	108
7. ZÁVĚR: ŘÁD SUPERDIVERZITY	109
Řád superdiverzity	112
O struktuře	115
Konec synchronie	118
O interdisciplinaritě	119
DOSLOV K ČESKÉMU VYDÁNÍ: BLOMMAERTŮV SOCIOLOGICKÝ PŘÍSPĚVEK A ČESKÝ KONTEXT	121
PŘEKLADATELSKÁ POZNÁMKA	129
LITERATURA	130
JMENNÝ REJSTŘÍK	135
VĚCNÝ REJSTŘÍK	136

PŘEDMLUVA A PODĚKOVÁNÍ AUTORA

Napsat tuto knížku mi trvalo hodně dlouho, a to z důvodů, o kterých se rozepíšu v následujících kapitolách. Člověk snadno podlehne myšlence, že prostředí, ve kterém se pohybuje denně a které dobře zná, ukrývá před svými obyvateli jen málo tajemství (pokud vůbec nějaká). Takto naivně jsem uvažoval, když jsem se před několika lety chystal věnovat celou knihu výzkumu ve své vlastní čtvrti v Antverpách. Tento nápad jsem musel rychle opustit, protože se ukázalo, jak neuvěřitelně komplexní a nemožný úkol je „popsat“ ji v tradičním slova smyslu, tj. synchronním způsobem, který je v sociolingvistice běžný.

Ačkoli jsem se snažil zkoumat něco velmi lokálního – ulice v okolí svého domu –, začal jsem vnímat širší, až fundamentální význam tohoto projektu. Abych mohl svůj prostor adekvátně probádat, bylo nutné udělat několik výrazných zásahů do metodologie a epistemologie. Musel jsem například přesunout pozornost od mobility, která byla středobodem mých starších prací, ke komplexitě, která je její logickou nástavbou. Kupodivu mě to určitým způsobem přivedlo zpět k teorii chaosu a komplexity, která mě zajímala před dávnými lety, ještě za studií. Posun od jednoho myšlenkového postoje k jinému trvá někdy celé desetiletí, i když se vzdálenost mezi nimi může zpětně jevit jako minimální. A člověk se pak ocitne na známém místě, zaujme nový myšlenkový postoj, se kterým se však sblížil už v minulosti. Bylo to pro mě vystrážlivění.

Za vším stála týmová práce. Úsilí, které jsem několik posledních let věnoval sociolingvistické superdiverzitě, bylo od prvního dne součástí aktivit, ze kterých vzešlo Mezinárodní konsorcium pro jazyk a superdiverzitu (INCOLAS). Téma a přístupy k výzkumu jsem od roku 2009 pravidelně konzultoval se skvělou skupinou kolegů a přátel, kteří se mnou v rámci INCOLAS spolupracovali. Patří

do ní Ben Rampton, Roxy Harris, Sirpa Leppänenová, Adrian Blackledge, Angela Creeseová, Marilyn Martin-Jonesová, Jens Normann Jørgensen, Martha Karrebaeková, Lian Madsenová, Janus Møller, Christopher Stroud, Karel Arnaut, David Parkin, Steven Vertovec a jejich kolegové. První, komu jsem práci předložil, byl můj tým spolupracovníků v Tilburgu. Zásadní pro mě byly připomínky Sjaaka Kroona, Maxe Spottiho, Pii Varisové, Jefa Van der Aa, Fie Velgheové, Xuan Wangové, Caixiy Duové, Kaspera Juffermanse, Jie Dongové, Jinling Liové, Jose Swanenberga, Paula Posta a April Huangové. Důležitými postřehy přispěli také lidé, kteří se věnují blízkým tématům, ale žijí poněkud dál: Alastair Pennycook, Adam Jaworski, Nik Coupland, Gunther Kress, Michael Silverstein, Asif Agha, Lionel Wee, Rob Moore, Ron Scollon, Pan Linová, Stephen May a Monica Barniová – ti všichni mě inspirovali myšlenkami a nápady a zanechali tak stopu v této knize. A Frederik, Alexander, Pika spolu s několika dalšími sousedy z Berchemu vždy pozorně a kriticky poslouchali a četli má slova o naší čtvrti.

Některé části této knihy byly publikovány už dříve. Starší verze druhé kapitoly vyšla jako Blommaert, J., Huang, A. 2010. Historical Bodies and Historical Space. *Journal of Applied Linguistics* 6 (3): 11–26. Důležité části třetí kapitoly se objevily jako Blommaert, J., Huang, A. 2010. Semiotic and Spatial Scope: Towards a Materialist Semiotics. *Working Papers in Urban Language and Literacies* 62. Pátá kapitola vyšla v trochu odlišné verzi roku 2014 jako Infrastructures of Superdiversity: Conviviality and Language in an Antwerp Neighborhood. *European Journal of Cultural Studies* 17 (4): 431–451. Zkrácená verze šesté kapitoly se objevila v roce 2011 jako The Vatican of the Diaspora. *Jaarboek voor Liturgieonderzoek* 27: 243–259. Jsem hluboce zavázán April Huangové, že mi dovolila přetisknout v této monografii naše společné články, a stejně tak si vážím svolení ze strany Equinox Publishers, SAGE, Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed v Groningenu a Instituut voor Liturgische en Rituele Studies v Tilburgu.

Závěrečné poděkování patří redaktorům edice při vydavatelství *Multilingual Matters* – Alastairu Pennycookovi, Brianu Morganovi a Ryuko Kubotové – a dále Tommimu Groverovi, Anně Roderickové a Sarah Williamsově z *Multilingual Matters* za to, že tuto knížku přijali do edice, kterou považují za nejvýznamnější sérii knih o jazyku a globalizaci vůbec, a za to, že mě provedli redakčním a produkčním procesem. Jsem hrdý, že jsem se zařadil mezi autory publikující ve vynikající edici *Critical Language and Literacy Studies*.

Pokud bude tato kniha čtenářům stát za přečtení, je to díky lidem, které jsem zde zmínil, a pokud ne, ochotně přijmu zodpovědnost a smírím se s tím, že je to chabá práce navzdory obrovskému úsilí a podpoře tohoto velkého týmu. Posouzení nechávám na čtenářích.

Jan Blommaert
Berchem, březen 2013

PŘEDMLUVA REDAKTORŮ EDICE MULTILINGUAL MATTERS

Výzkum jazykové krajiny je v posledních dvaceti letech na vzestupu. Zdá se, že je tomu tak hned z několika důvodů – zaprvé za tím stojí zvýšený zájem o prostor, místo a fyzické prostředí. Před časem vyzvali Ron Scollon a Suzie Scollonová k „čím dál pronikavějším analýzám způsobů, jakými nabývají místa v čase a prostoru subjektivních významů pro lidi, kteří je obývají a v jejich rámci jednají“ (Scollon a Scollon 2003, 12). Tato výzva měla za cíl mnohem hlouběji porozumět roli prostoru a místa ve vztahu k jazyku. Kde se dříve mnoho sociolingvistických prací uchylovalo k nepřiliš probádanému pojmu „kontext“, tam nás tato nová orientace zavedla k mnohem pozornějšímu zkoumání vztahu mezi znaky a jejich umístěním v prostoru. Zadruhé, rostoucí zájem o městskou vícejazyčnost, spolu se zaměřením na jazykovou etnografii, nám připomněl, že je třeba se zabývat tím, jak je jazyk ve městě zažíván, a nejen demolingvisticky mapovat jeho rozmanitost. Zatřetí, zaměření na jazykovou politiku ve vztahu k napsům ve veřejném prostoru začalo přitahovat pozornost k tomu, jak jsou v něm jednotlivé jazyky zastoupeny. Do popředí se dostala také otázka angličtiny a dalších dominantních jazyků, když se některé práce začaly věnovat tomu, jak například reklama často vtahuje do veřejného prostoru angličtinu na úkor jiných jazyků.

Pojem jazykové krajiny našel jasný ohlas mezi badateli se zájmem o sociální a politické role jazyků (Shohamy a Gorter 2009). Poukazuje na to, že jazyk neexistuje jen v hlavách lidí, v textech napsaných pro institucionální potřeby nebo v řečové interakci, ale že jde také o element fyzického prostředí. Příkladným v městském kontextu – jak podotýká Coulmas (2009), lepší by možná byl termín

„jazyková urbánní krajina“ („linguistic cityscape“) – nás jazyk obklopuje, směruje, navádí, žádá si naši pozornost, chrlí na nás sdělení. Jazyková krajina nám připomíná prostorovost jazyka, zve nás k průzkumu toho, co Scollon a Scollonová (2003, 12) nazvali *geosémiotikou* – „integrujícím pohledem na sémiotické systémy, které dohromady tvoří komplex významů, jež nazýváme místem“. Jak vysvětlují Shohamy a Gorter (2009, 4), jazyková krajina (JK) „zasazuje veřejný prostor do kontextu problematiky identity a jazykové politiky státu, politických a společenských konfliktů. [...] Koncept JK nezahrnuje jen zdokumentování nápisů, ale také multimodální teorii, zohledňující i zvuky, obrazy a graffiti.“

Postupem času se pozornost upíraná k jazykové krajině stala kromě tematického zaměření výzkumu také jedním ze sociolingvistických přístupů ke zkoumání čehokoli od graffiti (Jørgensen¹ 2008, Pennycook 2010) přes velšské čajovny v Patagonii (Coupland 2013), sémiotickou krajinu letišť (Jaworski a Thurlow 2013) až po turistickou scénu na Korsice (Jaffe a Oliva 2013). Ačkoli myšlenka jazykové krajiny otevřela takto plodný prostor, je třeba pokládat i kritičtější otázky. Trochu znepokojovat nás může jednoduchost používání digitálních fotoaparátů (mimo jiné další důvod rostoucího zájmu o jazykovou krajinu) jako nástrojů k výzkumu (už nejsou potřeba rozhovory, etnografie, terénní poznámky, přepisování ani překládání – stačí stisknout spoušť, stáhnout, vložit a je hotovo). Výzkum jazykové krajiny je občas možná až příliš snadný. V tomto ohledu bychom nicméně měli ocenit jeho přínos jakožto přístupné pedagogické strategie. Četná vyprávění Elany Shohamyové, jejíž studenti vyrážejí do Tel Avivu a dalších měst a vesnic s fotoaparáty a chytrými telefony, vracejí se s příběhy a fotografiemi a nově si uvědomují řadu věcí včetně toho, jak jsou jazykové krajiny v Izraeli politizované, svědčí silně ve prospěch užitečnosti tohoto výzkumu.

Zároveň však výzkum jazykové krajiny často probíhá způsobem, který omezuje možnost vidět ji dynamičtěji. Jak koncept jazyka obsažený v adjektivu „jazyková“, tak pojem kontextu ukrytý ve slově „krajina“ bývají často viděny z úhlů, které limitují přemýšlení o jazyce a místě v pestřejších barvách. V takovém výzkumu jsou nápisy například přiřazovány ke konkrétním jazykům a důraz je kladen na zastoupení jednotlivých jazyků ve veřejném prostoru, což nám má pomoci zodpovědět otázky ohledně toho, které jazyky se používají pro určité veřejné služby, jak je na nápisích reflektována oficiální jazyková politika, jak může podoba nápisů vytvořených místními obyvateli představovat odlišné formy diverzity a tak dále. Ač jsou takové otázky samy o sobě dostatečně zajímavé, mnoho jiných zůstává viset ve vzduchu: Můžeme skutečně tak snadno identifikovat jazyk nápisu a přisoudit použití toho či onoho jazyka určité důsledky (Pennycook 2009)? Které nápisy jsou výraznější a jak je lidé čtou? Kdo nápisy píše a proč? Jak interagujeme s jazykovou krajinou, ve které žijeme? Když se

1 Jens Normann Jørgensen zemřel 29. května 2013, když jsme psali tuto předmluvu. Jeho inspirativní dílo mělo obrovský vliv na práci mnohých z nás, kdo se věnujeme sociolingvistice a vzdělávání. Tento blízký spolupracovník Jana Blommaerta nám bude velmi chybět.

David Malinowski (2009) ptá, „kdo je v krajině autorem“, nezajímá se jen o to, kdo napsal který nápis, ale také jak je naše krajina jazykem utvářena. Abychom nápisům v krajině porozuměli, potřebujeme jejich etnografii spíš než jejich mapy.

To nás přivádí k Blommaertově práci. Už dlouho tvrdí (např. Blommaert 2005), že bychom pochopili texty, nápisy nebo diskurzy, nemůžeme se spoléhat jen na textovou analýzu, ale potřebujeme textovou etnografii. V rámci důležité kritiky některých textových a analytických nedostatků kritické analýzy diskurzu proto Blommaert (2005) tvrdí, že kritická analýza musí překonat „onu starou myšlenku, že určitý výsek diskurzu má jen *jednu* funkci a *jeden* význam“ (s. 34), a že „lingvisté nemají monopol na teorii jazyka“ (s. 35). Dále se domnívá, že je tu řada kandidátů, kteří nám mohou vysvětlit, jak jazyk funguje, a že „jestli si přejeme pochopit současné formy nerovnosti v jazyce a jazykem zprostředkované,“ měli bychom se zabývat nejen jím, ale i společnostmi kolem něj (tamtéž). Tento komentář připomíná starší poznámku Pierra Bourdieu (1991, 107): „Jakmile přijmeme Saussureovo radikální rozdělení jazykovědy na interní a externí – na vědu o jazyce a vědu o společenském užívání jazyka – a postavíme se k jazyku jako k autonomnímu objektu, jsme odsouzeni hledat sílu slov ve slovech samých, tedy tam, kde ji nalézt nemůžeme.“

Potřeba porozumět nápisům, diskurzům a jazyku z etnografického hlediska, zevnitř i zvenjšku, tvoří jeden z ústředních bodů této nové knihy, ve které Blommaert na pole výzkumu jazykové krajiny s naléhavostí přináší potřebu „hlubokého etnografického vnoření“. Tento úkol má dvě roviny: na jedné straně stojí potřeba zachytit situovaný a dočasný výskyt nápisu v určité výloze, na určité ulici, v určitém okamžiku; na straně druhé pak potřeba umístit tato pozorování na mnohem delší historickou trajektorii, abychom mohli zachytit i vrstvy historie a významů, které u daného nápisu hrají roli, a také historii jeho umístění a široký soubor významů, ke kterým odkazuje napříč časem a prostorem. To nás přivádí k druhému těžišti Blommaertovy práce – částečně jde o samozřejmý důsledek (nebo předzvěst) etnografického zaměření –, totiž k myšlence komplexity. Tady Blommaert ve vztahu k superdiverzitě (Vertovec 2007) zastává názor, že se musíme pokusit zohlednit složitost sil a významů, které dynamicky působí při výskytu a interpretaci nápisu. Všimá si přitom simultánního fungování víceúrovňových a polycentrických systémů významu a tento konceptuální přístup se odráží i v jeho pojmech „uspořádané indexikality“ („ordered indexicalities“) a „vícevrstvé simultánnosti“ („layered simultaneity“).

Myšlenka komplexity, která staví do popředí nelineární, rekurzivní a emergentní podoby tvorby významů, je naprosto klíčová nejen pro porozumění jazykové krajině, ale také pro to, jak (se) učíme další jazyky, zejména v superdiverzifikujících se kosmopolitních prostředích, která Blommaert popisuje. Můžeme zmínit autory, kteří jdou tomuto cíli naproti ve svých oblastech zájmu, například Diane Larsen-Freemanovou (2012), která se věnuje teorii komplexity a chaosu ve vztahu k osvojování druhého jazyka a přišla s dynamickým a popu-

lárním pedagogickým pojmem „gramatikování“ („grammaring“), dále Marka Clarka (2013), který inovativně adaptoval teorii systémů Gregoryho Batesona na vzdělávání učitelů jazyků, a zesnulého Lea van Liera (2004, 2011), který přišel s převratným pohledem na ekologii a sémiotiku výuky jazyků a na možnosti, jak díky nim rozšířit záběr výuky anglického jazyka: „Je zřejmé, že ekologický a sémiotický přístup k výuce jazyka vychází, stejně jako všechen život, z aktérství. Výuka nás ve své podstatě podporuje v aktérství. Úkolem pedagogiky je toto aktérství rozumně usměrňovat“ (van Lier 2011, 391). Takto pojatá myšlenka komplexity neznamená ztrátu exaktnosti, naopak představuje zdroj síly, epistemologii, jejímž prostřednictvím si sociální aktéři mohou uvědomovat a nově představit možnosti změny.

S radostí zařazujeme *Jazykovou krajinu jako kroniku komplexity* mezi tituly edice The Critical Language and Literacy Series. Další důležitý aspekt této knihy představuje intelektuální trajektorie, jejíž součástí je – tedy komplexita polycentrických systémů významu, která s tímto textem souvisí. Blommaert už ve svých hlavních pracích klade důraz na potřebu porozumět jazyku z hlediska etnografického, lokálního, historického a ve vztahu k mobilitě (Blommaert 2005, 2008, 2010). Podle jeho názoru můžeme jazyk ze sociolingvistického hlediska nejlépe uchopit jako „mobilní řeč, ne jako statický jazyk, a životy lidí pak můžeme lépe nahlížet srovnáváním [jejich jazykových] repertoárů s reálným historickým a prostorovým pozadím“ (Blommaert 2010, 173). Tuto knížku je proto také nutno číst jako další krok na zásadní cestě, která už jedno desetiletí propojuje sociolingvistiku a lingvistickou antropologii a přitahuje pozornost k potřebě porozumět lokálním jazykovým praktikám, jako je gramotnost „zdola“ („grassroots literacy“), nejen s ohledem na jejich bezprostřední okolí, ale také na to, jak se na dané místo historicky dostaly. *Jazyková krajina jako kronika komplexity* jednak posouvá Blommaertovu práci dál prostřednictvím detailního průzkumu jazykové krajiny Oud-Berchemu, jedné z centrálních částí Antverp, jednak posouvá dopředu samotný výzkum jazykové krajiny – a v obecnější rovině také analýzu diskurzu a sociolingvistiku – tím, že trvá na důležitosti etnografického chápání textové komplexity.

Alastair Pennycook
 Brian Morgan
 Ryuko Kubotaová

LITERATURA

- Blommaert, J. 2005. *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. 2008. *Grassroots Literacy: Writing, Identity and Voice in Central Africa*. London: Routledge.
- Blommaert, J. 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power*. Oxford: Polity Press.
- Clarke, M. A. 2003. *A Place to Stand: Essays for Educators in Troubled Times*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Coulmas, F. 2009. Linguistic Landscaping and the Seed of the Public Sphere. In E. Shohamy, D. Gorter (ed.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, 13–24. London: Routledge.
- Coupland, N. 2013. Welsh Tea: The Centring and Decentring of Wales and the Welsh Language. In S. Pietikäinen, H. Kelly-Holmes (ed.). *Multilingualism and the Periphery*, 133–153. Oxford: Oxford University Press.
- Jaffe, A., Oliva, C. 2013. Linguistic Creativity in Corsican Tourist Context. In S. Pietikäinen, H. Kelly-Holmes (ed.). *Multilingualism and the Periphery*, 95–117. Oxford: Oxford University Press.
- Jaworski, A., Thurlow, A. 2013. The (De-)centring Spaces of Airports: Framing Mobility and Multilingualism. In S. Pietikäinen, H. Kelly-Holmes (ed.). *Multilingualism and the Periphery*, 154–198. Oxford: Oxford University Press.
- Jørgensen, J. N. 2008. Urban Wall Writing. *International Journal of Multilingualism* 5 (3), 237–252.
- Larsen-Freeman, D. 2012. Complexity Theory. In S. M. Gass, A. Mackey (ed.). *The Routledge Handbook of Second Language Acquisition*, 73–87. New York: Routledge.
- Malinowski, D. 2009. Authorship in the Linguistic Landscape: A Multimodal-performative View. In E. Shohamy, D. Gorter (ed.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, 107–125. London: Routledge.
- Pennycook, A. 2009. Linguistic Landscapes and the Transgressive Semiotics of Graffiti. In E. Shohamy, D. Gorter (ed.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, 302–312. London: Routledge.
- Pennycook, A. 2010. Spatial Narratives: Graffscapes and City Souls. In A. Jaworski, C. Thurlow (ed.). *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*, 137–150. London: Continuum.
- Scollon, R., Scollon, S. W. 2003. *Discourses in Place: Language in the Material World*. London: Routledge.
- Shohamy, E., Gorter, D. 2009. Introduction. In E. Shohamy, D. Gorter (ed.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, 1–10. London: Routledge.
- van Lier, L. 2004. *The Ecology and Semiotics of Language Learning: A Sociocultural Perspective*. Boston: Springer.
- van Lier, L. 2011. Language Learning: An Ecological-semiotic Approach. In E. Hinkel (ed.). *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*, vol. 2, 383–394. New York: Routledge.
- Vertovec, S. 2007. Super-diversity and its Implications. *Ethnic and Racial Studies* 30 (6), 1024–1054.